

FARKAS JENŐ

Magyar dadaizmus francia szemmel

*Beszélgetés Marc Dachyval**

- A 2005-ös őszi DADA-kiállítás¹ rányomta bélyegét a párizsi művészeti életre. Mindenütt dada-plakátok. A könyvesboltokban számos, dadáról szóló könyv és album, alapművek újrakiadása és új tanulmánykötet sorjázott. Ebből az alkalomból Önnek a szaksajtó által is méltatott két új könyve és több tanulmánya látott napvilágot.

- Az első a *Dada, a művészet lázadása* címet viseli, és a nemzetközi dadaista mozgalomról szól, számos reprodukcióval. A Gallimard *Felfedezések* sorozatában jelent meg, később az Egyesült Államokban (Abrams) és Angliában is (Thames and Hudson). Japánban lefordították, ahol 2004 nyarán szerényebb kiállítás keretében mutattam be Murayamát, a japán dadaistát és Kurt Schwitterst, a dadaista *Merz-fogalom*² kitalálóját. A második könyv címe *Dada-archívum/Krónikák (Archives Dada / Chronique)*. Ez a 600 oldalas munka talán egyszerűbbnek tűnik, de sokkal ambiciózusabb, mivel szerettem volna átnyújtani a francia olvasónak a dadaizmusra vonatkozó hatalmas többnyelvű forrásanyagot, amely a művészek számára is releváns dadaizmus-történet. Vagyis a kiadatlan vagy nehezen fellelhető archív anyagok legteljesebb gyűjteménye. Az olvasó kiáltványokon, visszaemlékezéseken, beszélgetéseken keresztül élheti át ezt az izgalmas kort, amelyben a dadaizmus megszületett.

* Marc Dachyval 2005 őszén találkoztam a párizsi Pompidou Központban rendezett dada-világkiállítás idején, a Tschann könyvesboltban (Montparnasse). Onnan mentünk fel a negyedik emeleti dolgozószobájába, ahol hatalmas dada-archívumának értékes darabjait nézegettük. Aztán meghívott egy pohár borra, és elmesélte, hogy éppen Brüsszselből érkezett, az Archives Dada / Chronique (Dada-archívum / Krónikák) bemutatójáról. Ismerte a magyar dadát is, gyakran írt Kassák Lajosról. A japán dadáról szóló könyve szerint Kassák olyan mély hatással volt Murayamára, hogy a MAVO című 1924-es japán folyóirat első két betűje a MA-ra utal. Sőt maga Dachy is egyik fő művének, a Dada Archívum - Krónikák borítóján is a Kassák-féle (Tristan Tzara Gáz-szív című színművének magyar kiadásához készült) borító négy betűje szerepel. A beszélgetés első alkalommal jelenik meg magyarul. (F. J.)

1 DADA-kiállítás a párizsi Centre Georges Pompidou és a washingtoni National Gallery of Art közös rendezésében, 2005. október 5. - 2006. január 9.

2 A *Merz* a német *Kommerz* szó második részére, a merkantalista társadalom szimbólumára utal (F. J.).

- Honnan ered a dadaizmus és az avantgárd iránti vonzalma? Egyáltalán, hogyan vágott bele a dadaizmus tanulmányozásába?

- A világ legtermészetesebb módján. Ekkor az avantgárd - mint kutatási terület - felfedezőkre várt. Ahogy a témában haladtam előre, fel kellett tárnai a terepet és elkészíteni a térképet. Közben egyre több érdekes dokumentumra bukkantam. Az *archívum* szót Robert Motherwell csodálatos *Dada Painters and Poets* (Wittenborn, New York, 1951) című könyvéből vettem át. Francia nyelvterületen is égetően hiányzott egy ilyen típusú könyv. Az eltelt fél évszázad alatt irdatlan mennyiségű kötet jelent meg; csupán a Schwitters-szövegek remek német kiadását említeném. Talán még alaposabb munkát lehetett volna végezni, mint Motherwell. Ellentétben az amerikai szerzővel én nem a megjelent anyagokat szerettem volna kiadni, hanem az éppen folyamatban lévő kutatásaim eredményeit. Az *archív* szó jelentése is a kiadatlan anyagokra utal. Az elképzelés valósággá vált, és néhány segítőtársból összeállt a csapat: Monique Fong angolból, Corinne Graber németből fordított. Lényegében két évtizedes kutatás, felfedezések és feltevések sora következett. Sikerült kiadni 1994-ben Aragon ismeretlen irodalomtörténeti esszéjét (*Kortárs irodalomtörténet - vázlat*, 1923), rábukkantam Hannah Höch és Edouard Roditi 1959-es, vagy Marcel Janco és Francis Naumann 1982-es beszélgetésére, akárcsak Ben Hecht visszaemlékezéseire. Ez az utópisztikus könyv kezdett formát ölteni, számtalan cikket fedeztem föl különféle lapokban, és lassan helyükre kerültek a dolgok, úgy, ahogy ez az életben szokott történni.

- Ön a dadaizmust „korlátlan forradalomnak”, a háborús kor „őrületétől való tökéletes elhatárolódásnak” nevezi, mely elutasítja a művészet lerombolását a „művészet plusz művészet” jegyében.

- A Tzara-féle *művészet plusz művészet* kifejezés lényegében egy elmélyültebb, igényesebb és radikálisabb művészetre vonatkozik. A *művészet plusz művészet* frappáns megfogalmazás. Tanulmányában Tzara a művészet-mint-rombolás képzetre keres választ, illetve a dadaizmust ért közönséges és alantas vádakra, miszerint a dada kizárólag a tagadást képviselné.³ Holott a dadaista alkotásban a rombolást az építkezés egyik fázisának kell tekintenünk. A *korlátlan forradalom*-fogalom Tzarának a korszaktól való eltávolodására utal, bizonyos védvonalra, már-már buddhista távolságtartásra, mely a szerző a tökéletes közömbösségét érzékelteti. Itt a *forradalom* nem program, hanem várakozás és türelem.

- Azt írja egyik könyvében: „A dada feltárta a valóságot, életet teremtett és védekezésre használható fegyvert adott az emberek kezébe.” Ez valóban így van?

- Hiszen a dada maga a válság, amely módosítja és felgyorsítja az absztrakciót és egyúttal elveti a modernitás elvét; a dada felszabadít, olyankor, amikor a művészet elidegenedik, terméké válik és tiltakozásra képtelen.

- A dadaizmus talán az egyik legfontosabb az avantgárd mozgalmak közül, hiszen semmit sem veszített időszerűségéből.

3 A belga dadaista Clément Pansaers ebben az értelemben használja a „rombolás mint az építkezés szakasza” fogalmat (F. J.).

Marc Dachyt a dadaizmus „élő enciklopédiájának” tartották. Mindössze hatvankét évet élt, tizenhat kötetnyi életműve szinte kizárólag a dadaizmushoz kötődik. Antwerpenben született 1952-ben, Párizsban hunyt el 2015-ben. 1973-ban adta ki a *Luna-Park* című avantgárd folyóiratot, amely meghozta számára az elismerést. 1978-ban, Eugène Ionescotól vehette át az Alkotók díja (Prix des créateurs) elnevezésű rangos kitüntetést. Évtizedekig foglalkozott Clément

Pansaers, a belga dadaizmus megalapítójának műveivel, franciára fordította és gondozta Kurt Schwitters, Raoul Hausmann, Gertrude Stein, John Cage, Piet Mondrain, Theo von Doesburg, Francis Picabia legfontosabb írásait. 2000-ben, Kiotóban megkapta a Villa Kujoyama-díjat. Fontosabb művei: *Journal du Mouvement Dada 1915-1923* (a francia Művészeti Könyv Nagydíja, 1990), *Tristan Tzara, dompteur des acrobates (Tristan Tzara, az akrobaták idomárja, 1992)*; *Dada au Japon (Dada Japánban, 2002)*, *Dada, la révolte de l'art (Dada, a művészet lázadása, 2005)*; *Archives Dada / Chronique (Dada-archívum/ Krónikák, 2005)*; *Il y a des journalistes partout. De quelques coupures de presse relatives à Tristan Tzara et André Breton (Csupa újságíró mindenütt. Néhány újságvágás Tristan Tzaráról és André Bretonról, 2015)*.

- A dadaista kinyilatkoztatások sohasem voltak olyan időszerűek, mint ma. A dadaisták a kezdetektől hangoztatták, hogy a civilizáció fejlődése csupán vészjósló komédia, az emberek agyát kilúgozták, az egyént megfosztották gondolkodásától és ahhoz való jogától, hogy gondolkodjék. Engedelmességre kényszerítették a nyelvet és eszközzé silányították. A dadaizmus szerint a nyelvnek vissza kell adni alkotói szabadságát, hogy az ember fellázadhasson a közösség ellen, és a művészet révén felszabadíthassa szemléletmódját. Ezek az elvek ma is érvényesek, éppúgy, mint a múlt század elején. A mai ember is elveszítette uralmát a világ fölött. Bolond módjára rohan a falnak, mint 1914-18-ban. A dadaizmus időszerűségét nem lehet megkérdőjelezni, hiszen a lázadás szépségét, szükségszerűségét és felszabadító erejét hirdeti.

- A dada-kiállításon több könyv borítóján is látható az 1922-ben Bécsben megjelent *Gáz-szív* című Tzara-színmű borítóján szereplő grafika. Kassák négy DADA betűjét ön is felhasználta, kisebb módosítással, a most megjelent *Dada-archívum/Krónikák* című könyvének fedelén.

- Ez valóban átvétel, de más a könyvméret és a háttérszín is. Arra figyeltem, hogy Kassák képszerkesztése megőrizze eredeti ritmusát, és javasoltam a grafikusoknak, hogy szerkesszék át az eredeti borítót (a sajtókritikák közölték az első variánst) és tartsák figyelembe a betűk közti távolságot, valamint az eredeti Kassák-mű megbillent egyensúlyát. A könyvben jelezzük az eredeti mű adatait. A változtatás kézenfekvő volt, az én könyvem borítóján szürke a háttér és nem bézs. Kis csalással az eredeti betűket vettük

át, de a pontosság kedvéért ön azt állítja, hogy Kassáknál a két *d* vörös és a két *a* fekete. Nálam viszont, az egyik *d+a* fekete, a másik *d+a* vörös. Nos, a kép ritmusa annyira lekötötte a figyelmünket, hogy a színek alapján nem láttuk az ismert *dada* szót. A Kassák-grafikán jobbra *dd* és *aa* látható. Az eredeti színeket ugyan megtarthattam volna, de a látványt tartottuk lényegesnek, ami maradéktalanul megvalósult.

- Ön szerint ezen a kiállításon a magyar dadaizmus megérdemelt volna egy külön termet, olyan művészekkel, mint Kassák Lajos, Moholy-Nagy László, Breuer Marcell, Barta Sándor, Uitz Béla, Szittya Emil, a táncművész Lábán Rudolf és mások?

- Igaza van, bár Kassák szerepel a kiállítás katalógusában,⁴ ez valóban kevés. Kassák pazar művész, mindig szenvedélyesen érdekelt mint ember is, és mint a MA legendás kiadója. Gyakran bámulattal írtam róla, főképp a dadaista művei és a Kun Bélának adott találóan okos válasza miatt. Hogy mi a véleményem a feltett kérdésről? Habár szinte mindenki „a teljes dadát bemutató”, „átfogó” kiállításról beszélt, valójában hiányos volt. Annál is inkább, hogy a dadaizmus megértése szempontjából a dada kelet-európai vonulata kulcsfontosságú kérdés, mert párizsi változatához viszonyítva áttekinthetőbb és nyilvánvalóbb.

- A Pompidou Központ fennállása óta kiadott legnagyobb katalógusban⁵ nem túl gyakran idézik az ön műveit. Mivel magyarázza ezt az álláspontot?

- Lényegében az elismerés igen sajátos formájának tekintem. Látszólag műveim valódi tekintélyét nem fenyegeti az a veszély, hogy ez az elismertség növelné. A szerzők gyakorlatilag lemondtak a feltételezett tudományos hitelességükről és a témára utaló hasznos információkról is. Higgye el nekem, szívem szerint (ami sem nem „gáz-szív”, sem nem háborgó szív) boldogan lemondok arról, hogy a katalógust lapozgatva vég nélkül bosszantó hibákra és hiányosságokra bukkanjak. S még kevésbé szeretném ellenőrizni, hogy általában vagy csak elvéve hiányzanak a munkáimra való utalások. Amikor például valamiféle hivatkozást látok egy hannoveri Merz-matinéra, melyben nem említik a matinéra utaló Schwitterszöveget (mintegy tizenöt éve, 1990-ben adtam ki franciául⁶), az az érzésem, hogy becsapják az olvasót,

Tzara Gáz-szív című kötetének borítója Kassák grafikái megalásában, 1922

4 Carole BENAITEAU, *La Hongrie, Lajos Kassák MA = Catalogue DADA*, Centre Pompidou, Paris, 2005, 500-503.

5 *DADA. Catalogue*, szerk. Laurent LE BON, Centre Pompidou, Paris, 2005 (1024 oldal).

6 Kurt SCHWITTERS, *Merz*, szerk. Marc DACHY, Éditions Champ Libre - Gérard Lebovici, 1990.

megfosztják lényegbevágó forrásoktól, magától Schwitterstől. Így az egész komolytalannak tűnik. Talán egyedi eset, hiszen a szerző egyetemi hallgató, akinek a témavezető professzora igen elcsodálkozott, hogy 1994-ben én voltam a Pompidou Központ Schwitters-kiállításának a kurátora. A professzor mindent megmozgatott, hogy a helyembe lépjen. Furcsa dolgai voltak, tanártársai sem kedvelték. Chirac hűséges udvaroncaként vált ismertté, aki hatékonyan egyengette saját karrierjét. Természetesen akadnak kevésbé erős egyéniségű diákok, akik tudják, hogy a siker érdekében kit szabad idézni és kit nem. Elismerem, meglehetősen alacsony szintű történet, de szóba kellett hoznom, hiszen ilyen helyzetben mit lehet kezdeni a tudományos korrektség fogalmával. Ha ezt a sekélyes embertípust látom és Kurt Schwittershez, a humorérzék és a választékos ízlés mesteréhez hasonlítom, a szintkülönbség kirívó. Ennél sokkal fontosabb, hogy a Champ Libre kiadta Kurt Schwitters írásából összeállított, az igazi szakemberek által ismert, félezer oldalas könyvet.

- *Moholy-Nagy László Látás mozgásban című könyvéről írta, hogy „kimagasló és végrendeletszerű”. Ön szerint Moholy-Nagy milyen szerepet vitt a két világháború közötti avantgárd mozgalmakban?*

- Moholy-Nagy nem foglal el központi helyet, mint Tzara a dadaizmusban, viszont egyike az avantgárd hivatkozási pontjainak. Művei a dadaizmus legjobb korszakát jelzik. Több jelentős kiállítást szenteltek Moholy-Nagy műveinek. Az *Akik megváltoztatják a világot* elnevezésű Lyoni Biennálén (1993) sikerült bemutatnom az elképesztő *Fény-tér modulátor* című művét, és a kiállítás katalógusában részletet közöltem a *Látás mozgásból*, mely a halálát követően látott napvilágot.

Egyesek Moholy-Nagy másodrangú szereplőnek tartják. Ez az állítás egyszerűen embertelen, mert számomra a testamentumszerű *Látás mozgásban* maga a csoda, a művészi ismeretek és érzékenység aranybányája. Művészi ítéletei, állásfoglalásai tökéletesek. A II. világháború végi korszakforduló nagykönyvének nevezném. Moholy-Nagy óriási művész, nem beszélve a MA-ról, a Bauhausban játszott szerepéről és a Bauhaus-könyvekről.

- *A Tristan Tzara, az akrobataszelídítő című könyvében olvastam a magyarok által is kevésbé ismert Szittyta Emilnek Tzaráról szóló írását.*

- Talán nem annyira fontos ez a dokumentum, bár Szittyta Zürichből ismerte Tzarát. Vallomásában bizonyos féltékenység is érezhető, ami Tzarával gyakran megesett, hiszen koraérett volt. Ennek ellenére Szittyta története érdeklődésre tarthat számot, hiszen Tzarára úgy tekint, mint az irodalom berkeiben bókászó rövidnadrágos kislányra. A szöveg *Tristan Tzara, az akrobataszelídítő*ben jelent meg, az *akrobataszelídítő* szót viszont Tzara *Zürichi krónikájából* vettem át.

(2005/2006, Párizs-Budapest)